

7. Tillit og bærekraft i velferdsstaten – en fortelling om Norge

Masudur Rahman og Berit Skorstad

Sammendrag

Dette kapitlet springer ut av forutsetningen om at oppgaven med å beskytte de svakeste i samfunnet og utjevning av sosial ulikhet er avgjørende for velferdsstatens legitimitet. Samtidig er dette samfunnsoppdraget avhengig av tillit for å vedlikeholde velferdsstatens bærekraft fordi det krever omfordeling. Utfordringene er forbundet med den liberale anklagen om for mye statlig kontroll, regulering og at for mange er gratispassasjerer i systemet. Et sentralt spørsmål er om økonomisk globalisering, med stadig reduksjon av produksjonskostnader, lavere sosiale kostnader for arbeidsgivere og krav om lavere skatt kan sette velferdsstaten under press (Øverbye 2011). I tillegg kan demografiske endringer med større andel eldre og færre i arbeidsdyktig alder true velferdsstatens økonomiske og tjenesteavhengige basis. Til tross for kritikk og utfordringer er kravene og ønskene om sosial trygghet økende, hvilket synliggjør fortsatt tillit til staten. I kapitlet besvarer vi to relevante spørsmål: Hvordan skapes og vedlikeholdes tillit? Hvilke typer sosial tillit øker økonomiske transaksjoner på individnivå samtidig som prestasjoner på samfunnsnivå vedlikeholdes? I kapitlet går vi inn i økonomisk sosiologisk teori om tillitens ulike former og kombinerer det med eksisterende empirisk forskning på tillitens sosiale basis i det moderne samfunnet. Argumentasjonen er at tillit sikres og gjenskapes i sosial samhandling. I denne sammenhengen er vi særlig opptatt av samhandling som transaksjoner eller interaksjoner som involverer en kjede med gjentakelser i og mellom nettverk. Logikken er at generaliserte samhandlingsformer og langsiktige forpliktelser kan bidra til å skape en form for kollektiv bevissthet i samfunnet. Denne bevissthetsformen fremstår som en kollektiv samvit-tighet som legger til rette for samhandling for felles mål.

Introduksjon

Bærekraftig utvikling er en samfunnsutvikling som imøtekommer dagens behov uten at det går ut over de kommende generasjoners behov (Brundtland 1987). En bærekraftig velferdsstat vil innenfor en slik forståelse være en velferdsstat som kan bære nåværende og framtidige velferdsbehov. Mange trekk ved samfunnet – slik som økonomisk og politisk globalisering og liberalisering, har skapt en gryende bekymring om velferdsstatens bærekraft. Velferdsstatens temming av markedskreftene strider på mange vis mot rådende ideologier – som nyliberalismen. En kan hevde at den norske velferdsstaten med sine tjenester og støtteordninger innen helse, trygd, skole og omsorg har holdt stand mot mange odds. Kritikere forfekter imidlertid at velferdsstaten ikke bare står i en økonomisk utfordring, men også i en motivasjonskrise. Det blir hevdet at systemet ikke er i stand til å takle innbyggernes mangfoldige og ulike livssituasjoner og individuelle behov. Et sentralt argument blant noen av velferdsstatens kritikere handler om faren for mange gratispassasjerer. Det blir for mange som nyter av velferdsstaten uten å yte selv (Le Grand og Robinson 2018, s. 9). Dette er både en motivasjonskrise og en økonomisk utfordring. I tillegg kritiseres velferdsstaten for å kontrollere en for stor del av menneskers hverdagsliv (Bawer 2001).

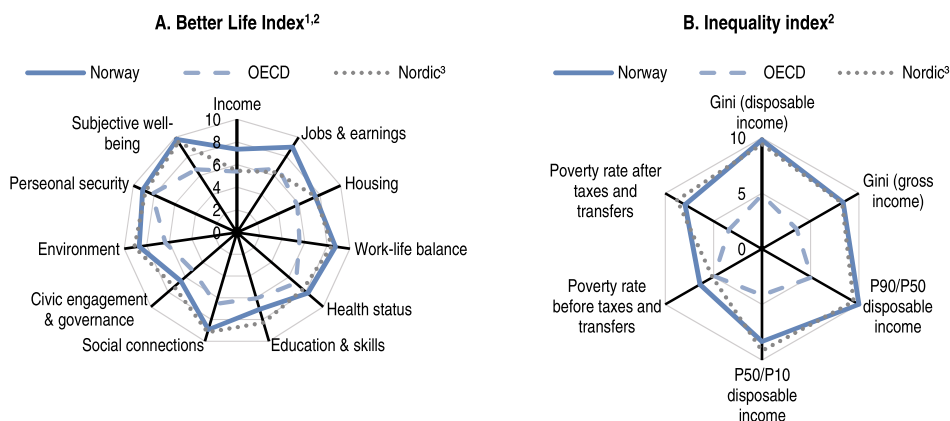
Til tross for denne kritikken er kravene og ønskene om sosial trygghet økende, og tilliten til velferdsstaten vedvarer. En annen tendens er at støtten til velferdsstaten både finnes på høyre- og venstresiden i politikken. Nordiske land rangerer stadig høyt på undersøkelser på alle velferdsindekser (OECD 2017). Et sosialt system som velferdsstaten hviler på folks tiltro, og det er en sterk relasjon mellom velferdsstatens bærekraft og tillit. I dette kapitlet vil vi drøfte nettopp denne sammenhengen.

I Norge er det sannsynligvis ganske høy bevissthet om landets høye skår på mange undersøkelser og kåringer av levestandard og livskvalitet. Hva som er årsaken til denne høye skåren, koples gjerne til Norge som oljenasjon og at vi har lett tilgang til naturressurser ellers.¹ Vårt argument i dette kapitlet er at de høye skårene som figur 1 viser, også bør knyttes til en unik form for sosial tillit.

Tillit kan være vanskelig å definere, og den har både sosiale, psykologiske og økonomiske aspekter (Gulbrandsen 2000). I dette kapitlet knyttes dette fenomenet til trygghet overfor institusjoner og liten grad til sårbarhetsopplevelser overfor andre (Grimen og Skirbekk 2012). Tillit til velferdsstaten

¹ Se for eksempel <https://www.equinor.com/no/magasin/growth--dip-and-johan-sverdrup.html>.

Figure 2. **Norway scores well in measures of well-being**

Figur 1: Norge sammenlignet med OECD land og Nordiske land på noen velferdsindikatorer

omhandler imidlertid også å stole på andre samfunnsmedlemmer. Vi argumenterer for at disse to typene tillit åpner for evnen til samhandling og viljen til å dele. Det kan hevdes at tillit mykner det selvsentrettede individet i et moderne markedssamfunn. Sagt med andre ord, tillit styrker følelsen av sosial trygghet og sikkerhet og demper følelsen av mistro og frykt. Det argumenteres for at et moderne samfunn, med komplisert arbeidsdeling, må basere samfunnets tillit på institusjoner heller enn på enkeltpersoner (Misztal 1996). Denne artikkelen viser hvor viktig tillit til økonomiske aktiviteter og arbeidssoppgaver er for velferdsstatens bærekraft i Norge. Med bærekraft mener vi her et velferdssystem som kan vedvare inn i framtiden med de ordningene man har i dag – også med tanke på kommende generasjoner.² Kunnskapsgrunnlaget er en sammenstilling av litteratur og forskning om velferdsstaten økonomiske og sosiale fundament og knytter dette til forskning på tillit.

At institusjoner er viktige for tillit, er godt kjent i sosiologien (Berger og Luckmann 1966). Her skal vi imidlertid analysere hvordan små og store nettverk mellom personer også er knyttet til tillit. Ved å trekke på observasjoner og funn fra flere studier og teorier skal vi se nærmere på ideen om at individuell samhandling i vedvarende sosiale relasjoner skaper tillit. Videre i kapitlet vil vi først redegjøre for begrepet tillit, både dannelsen av tillit og hvordan generalisert tillit ligger som fundament i velferdsstaten. I kapitlet

² For diskusjon om bærekraftsbegrepet, se også Sander og Skorstad kapittel 6 i denne boka.

vil vi videre gi en historisk redegjørelse av den norske velferdsstaten og institusjonelt basert tillit. Her vil begrepet transaksjonsformer – en særlig form for individers samhandling med omverdenen som ligger til grunn for sosial organisering av økonomi, arbeid, ansvar og oppgaver – være viktig. Den neste delen bygger videre på forutsetninger i nyere sosiologisk teori om at gjentatt samhandling i nettverk genererer en særlig form for tillit – en generalisert form spesielt for de nordiske velferdsstatene og Norge. Dette begrunnes både teoretisk, statistisk og historisk. Videre diskuteres hvordan gratispassasjerproblemet – at noen få ikke bidrar, men samtidig nyter godene – søkes løst i det norske samfunnet. I kapitlet konkluderer vi med argumenter om at tillit utvikles i et gjensidig skapende samspill mellom offentlige institusjoner og individer. Institusjoner og nettverk er ikke alternativer her, men heller komplementære elementer avhengige av hverandre. Det hevdes derfor at velferdsstatens bærekraft avhenger av slike komplementære roller mellom stat og individ og mellom individer.

Tillit, økonomi og samfunn

Sosial tillit kan sies å være troen på at man kan stole på de fleste mennesker. Dette anses som en betingelse for transaksjoner: Grunnlaget for tillit er viktig i transaksjoner mellom to eller flere personer, men også mellom stat og individ. Tillit er særlig interessant når samhandlinger og transaksjoner skjer mellom folk som ikke kjenner hverandre. Når vi har tillit, er sannsynligheten for samhandling også stor. Når en person betaler skatt, forventes det at pengene skal brukes til fellesskapet – eller noen med særlige behov. I det norske samfunnet har det de siste 50 årene vært utbredt enighet om at det er stor grad av likhet i tilgang til politiske, økonomiske og sosiale ressurser (Bergh og Bjørnskov 2011).

Tillit som en sosial ressurs er altså resultat av gjentatte samhandlinger mellom individer. Dette fenomenet er stadig gjenstand for akademisk interesse. Dette kan sannsynligvis knyttes til at tillit som sosial basis for økonomiske transaksjoner, samarbeid og solidaritet er vanskelig å observere og kan framstå som skjør og luftig. Vi kan egentlig bare observere indikasjoner eller representasjoner av tillit. For eksempel ved at folk sier at de føler tiltro, eller at de har en tillitsbasert atferd. Det siste kan for eksempel være at folk ikke låser ytterdøra når de går hjemmefra.

Tillit og transaksjoner

I sosiale situasjoner hvor informasjon er fraværende eller uklar, vil tillit være svært viktig. Der individer er i konstant samhandling, vil transaksjoner skje spontant, og der er også tillit viktig. Transaksjoner knyttes her til økonomiske bytterelasjoner. Når markedsaktører frastår fra økonomisk bedrageri og lureri – selv om det på kort sikt lønner seg, er det ofte fordi dette vil svekke trygge relasjoner (Granovetter 1985). Uredelig oppførsel vil på sikt slå tilbake og fjerne fundamentet for samhandlingen. Personer ønsker ikke å delta i økonomiske transaksjoner der man ikke har tiltro til andre (Platteau 1999).

Tillit legger ikke bare til rette for bytte og økonomisk transaksjoner, men også samhandling og samarbeid. Individer støtter hverandre fordi de kjenner at de tilhører et fellesskap basert på gjensidig tillit (Fukuyama 1995). I små samfunn hviler atferden ofte på sterke bånd og har gjerne en egen drivkraft for å avstå fra dysfunksjonell atferd. Tillit har fått særlig oppmerksomhet i økonomisk sosiologi som understreker økonomiens samfunnsmessige forankring. Den økonomiske antropologen Karl Polanyi (1971) hevder at den nyttemaksimerende atferdsformen «homo economicus» er et produkt av en markedsøkonomi. Dette forsterkes gjennom transaksjonsformer og markedsbytte, som erstattet tidligere former for transaksjon, nemlig resiprositet og redistribusjon (Misztal 2001). I den følgende drøftinga om relasjonen økonomi–samfunn er sosial endring ansett som forandring i tillits typer, fra tillit i slektskap og fellesskap til tillit i institusjoner (Zucker 1968).

Fra sosialantropologiske studier har vi lært at tradisjonelle små samfunn var karakterisert ved gjensidige former for transaksjoner (Malinowski 1920, Mauss 2002, Brox 1980). Her kunne man observere en form for partikulær tillit, fordi man kjenner den man samhandler med. Individer var avhengige av støtte fra slekt og andre i ansikt-til-ansikt-relasjoner. Disse transaksjonene befant seg i tette og åpne nettverk av mellommenneskelige relasjoner (Malinowski 1920). Praksis med gjensidige plikter, tingenes uforanderlige natur, ble bevart i gjensidig avhengighet (interdependens) og partikulær tillit (Mauss 2002). Historisk sett, med utviklingen av industrisamfunn og medfølgende økt produksjon, spredt befolkning og økende urbanisering – kunne ikke samarbeid være basert på partikulær tillit alene. Sosiologen Emile Durkheim (1893/1984) beskriver utviklingen av modernitet der solidaritet mer og mer er knyttet til nye bytteforhold, spesialisering og integrasjon. Denne nye formen for integrasjon medførte en ny generalisert tillit med normer for upersonlig markedsbytte og den umiddelbare tillits-

relasjonen. Som både Marx og Simmel påpeker, fører varebytte og handel i en markedsøkonomi også til at andre ting også blir behandlet som varer i en prosess kalt kommodifisering (Polanyi 1971, se kapittel 2). Denne prosessen av varegjøring av arbeidskraft, land, penger og tjenester tenderer til å eliminere krefter som er til hinder for markedskreftene (Polanyi 1971). Et utfall er marginalisering av arbeidskraft som av ulike grunner er skjøvet ut av arbeidsstyrken (grunnet helse, arbeidsledighet eller lignende). Velferdsstaten oppstår som et svar på problemene skapt av markedssystemets alvorlige bieffekter, og den er en beskyttelse mot sosiale problemet skapt av og i markedet. Dette blir betegnet som dekommodifisering – altså en reversibel prosess for å humanisere samfunnet (Polanyi 1971, Offe 1984).

For å forstå velferdsstatens basis i tillit og gjensidig bytte er det særlig interessant å hente fram noen klassikere på feltet. Slik som for eksempel Karl Polanyi (1971) og sosiologen Lynne Zucker (1986). De påpekte nemlig noen grunnleggende trekk ved forholdet mellom disse fenomenene. Polanyi hevdet at fremveksten av velferdsstaten innebar en tilbakevending til en omfordelende type transaksjon, mens Zucker knyttet det til en økning i generalisert tillit (1986). Med de eldre formene for tillit som bakteppe kan en si at velferdsstatsutbyggingen også innebar en transformasjon av tillitsformer som startet allerede på slutten av 1800-tallet. Zucker skiller tre typer tillit: prosessbasert tillit, institusjonsbasert tillit og karakterbasert tillit. En sentral dimensjon i denne transformasjonen er at velferdsstaten ble etablert på en form for institusjonsbasert tillit, som er et absolutt krav for at en stat skal fungere, men også for bærekraftig samarbeid og sosial solidaritet. Et viktig poeng her er at om folk hadde en ubegrenset lydighet og lojalitet til staten, så ville problemet med generalisert tillit være løst.

Historisk sett har ikke staten gått inn i en gjensidig relasjon til borgerne, tidligere var for eksempel skatt kun en avgift til kongens egne lommer. Den nye formen for tillit er slik sett noe nytt – og spørsmålet er om den tilliten man før så i nære og lokale relasjoner, også kunne oppstå på nasjonalt nivå. Som Platteau (1999) beskriver, er spørsmålet «how people tend to recognize the authority of modern law-enforcing authorities when they have traditionally used to obey local authority and to abide by norms of reciprocity of a community» (s. 157). Et besnærende svar kan være – som Lipton (1985) hevder, en tillitsovergang; en «transition of trust». Dette ligner på det Zucker (1986) beskriver som tillitstransformering – altså at tilliten tar ulike former

ettersom samfunnet endrer seg. I en modernisering med institusjonalisering av formelle relasjoner og bytte som transaksjonsformer erstattes mellommenneskelige gjensidige transaksjoner og partikulær tillit.

Viktigheten av tillit i det moderne samfunnet fremheves særlig i ny økonomisk sosiologi. En pioner på feltet, Mark Granovetter (1985), hevder i sin kritikk av den utilitaristiske, atomiserte oppfattelsen av økonomiske aktører at individets atferd eller valg ikke er som atomer isolert fra en sosial kontekst. I stedet handler individet forankret i systemer av sosiale relasjoner, «*transactions of all kinds are rife with the social connections*» (Granovetter 1985 s. 487, se også kapittel 11). Sosiale normer, verdier, regler, institusjoner eller direkte relasjoner av alle slag må på et eller annet vis være rettet mot å løse koordineringsproblemer som følge av at informasjon er ulikt fordelt. Forsøk på bedrageri og svindel kan temmes gjennom å skape tillit i det økonomiske liv. I dannelsen av tillit er personlige relasjoner og strukturer av nettverk særlig sentrale. Granovetter hevder at rasjonelle individer er mindre interessert i generelt omdømme enn i om en spesiell person kan forventes å handle ærlig mot dem. Og dette er avhengig av erfaring. Identitet og relasjoner er derfor viktig i økonomiske samhandlinger (Granovetter 1985).

Granovetters påstand om at sosiale relasjoner og deres rotfestede forpliktelser i hovedsak er ansvarlig for dannelsen av tillit, noe som i sin tur bereder grunnen for samarbeid, viser seg i grunnlaget for markedsøkonomien og velferdsstaten (Sabel 1992, Zetlin 1989). Eksistensen av stabile samfunn er blant annet betinget av borgernes evne til å kommunisere deres støtte og aksept av andre medborgere. Dette former sosiale relasjoner som igjen former sosiale institusjoner. Ifølge sosiologen Ervin Goffman (1963) spiller vi roller i alle hverdagslivets gjøremål. I daglig atferd tilkjenner vi vår identitet, tillit og mistillit til hverandre uten å tenke så mye på det. Det «normale» innbyr til tillit, og våre hverdagshandlinger utføres gjennom en felles anerkjennelse av pålitelighet (Goffman 1963 s. 2, Misztal 2001). Når jeg samtaler med mine barns lærere, er dette fundert på gjensidig tillit: Jeg stoler på at læreren gjør sin jobb, og læreren må ha tillit til at jeg oppfyller min rolle som forelder. Dette knyttes også til at vi har tillit til rollene, og at atferden stemmer overens med disse – at man oppfører seg som en «vanlig» lærer eller forelder – da er tilliten bekreftet (Misztal 1994). Slik ser vi at sosiale relasjoner spiller en sentral rolle i institusjoner og i vedlikehold av sosial orden.

Institusjonalisering og tillitsformer i den norske velferdsstaten

Norge er et svært velstående samfunn med gode levekår. Vi skårer høyt på alle økonomiske, sosiale og humane indeksstudier³ (OECD 2017), og vi har et godt omdømme når det gjelder generøse velferdsordninger, sosial likeverd og likhet. Reproduksjonen av likhetsideen kan sees som et resultat av institusjonaliserte, egalitære verdier. Ulike institusjonelle ordninger og politiske tiltak drives med mål om å styrke og vedlikeholde disse verdiene. Sosialpolitiske tiltak inkluderer barnetrygd og billig barnehage, sykepenger, alderspensjon, arbeidsledighetstrygd og gratis skolegang på alle nivå (Eide og Skorstad 2013). Videre finnes offentlig støttede husbanklån, studielån og stipender. Norge har gjennom disse tiltakene oppnådd en utvikling fra å være en nasjon med stor fattigdom, slik den første norske sosiologen Eilert Sundt beskrev (Seip 1983), til et samfunn med en eksepsjonell grad av sosial likhet og rettferdighet sammenlignet med andre land (OECD 2018). Til tross for en del nedbygging av velferdsordninger kan det se ut som om myndighetene vier vel så mye oppmerksomhet og prioritering til omfordeling og solidaritet som til ren økonomisk vekst (Senghaas 1985, Mjøset 1996). Norge har også lang historie med høy arbeidsdeltakelse (Senghaas 1985, OECD 2018) til tross for at arbeidsledighet generelt ikke gir stort tap av inntekt (Esping-Andersen 2013). Dette knyttes gjerne til arbeidslinja,⁴ som, i tillegg til bygge på høy yrkesdeltakelse i samfunnet, også tilsier at inntekt fra arbeid er bestemmende for graden av inntekt uten arbeid. Willy Martinussen (1988) beskriver dette som prestasjonsmodellen i velferdsstaten.

Velferdsstatens politiske idealer har ledet norsk økonomi og sosialpolitikk til å vedlikeholde egalitære verdier gjennom en tosidig prosess. Omfordeling er familie, bytte er marked, sies det – men dette blir jo noe unyansert igjen, ikke minst støttet av forskning på i hvilken grad *bytte og da helst gjerne utsatt bytte, altså marked*, skaper grunnlag for langsiktige bindinger basert på, ja, nettopp tillit. Denne strategien innebærer en prosess som Polanyi (1957) kaller «double movement» (*doble bevegelser*) mellom marked og solidaritet. Først skjer det en overgang til markedsøkonomi (bytte som transaksjonsmåte) og deretter tilbake til en stat–marked-miks for omfordeling, der staten har den omfordelende rollen (Polanyi 1957). Her ser vi relevansen av det

³ Se også kapittel 13 i denne boka.

⁴ Et strategisk fundament om at det er flest mulig i arbeid som holder velferdssamfunnet oppe.

Polanyi (ibid. s. 130) påpeker som om at økonomi også er knyttet til sosial organisering. Sosial organisering skjer gjennom gjensidighet, omfordeling og bytte, dette hviler igjen på noen sentrale institusjoner. Støttestrukturene til markedsøkonomien er ofte ikke synlig og fremheves sjelden i markedsideologien, men den hviler på historisk betingede institusjoner. Støtten til gjensidighetsprinsippet er en symmetrisk struktur som Polanyi knyttet til slektskapsstrukturer eller familieinstitusjoner i tradisjonelle samfunn. Omfordeling er knyttet til mer sentraliserte politiske institusjoner, mens bytterelasjonen er knyttet til markedet. Granovetter (1988) fremhever at vi også må anerkjenne at gjensidighet er et sentralt koordineringsprinsipp i velferdsstaten. Det er ikke bare i tradisjonelle samfunn at gjensidighet er viktig. Gjensidighetsnormen sammen med strukturer av støttende nettverk⁵ er også viktige i moderne samfunn. Relasjonelle forbindelser, sosiale nettverk og grupper er alternative måter å organisere økonomien og økonomiske bytte på mellom individer eller grupper i moderne samfunn (Williamson 1975). Tillit knyttet til plikter og rettigheter er en nødvendighet i stat–borger-relasjonen (Granovetter 1988). Her kan vi også føye til at slike prosesser beskrevet ovenfor nok er lettere i små, oversiktlige samfunn.

Utfordringen slik vi ser det, er å forstå det spesielle ved markedsmessig bytte, og hvilke mulige alternativer som finnes i institusjonalisering av økonomisk liv. Det sentrale er altså at gjensidighet er rekonstruert gjennom en velferdsstat. Et sentralt analytisk begrep her betegnes som «exchange mode of transaction» og kalles her transaksjonsformer (Rahman 2011). Når markedets transaksjonsformer og kommodifisering preger alle deler av menneskelivet, kan sosial orden og menneskelige verdier forvitne (ibid.). Kommodifiseringen anses som en svakhet ved markedsystemet fordi den medfører en destabiliserende effekt, og markedet mister troverdighet. Velferdsstatens mange ordninger er en form for «dekommodifisering» – altså at sosiale og humane forhold ikke er avhengig av ens ytelser i markedet. Derfor måtte redistribusjon, det vil si fordeling og omfordeling, bli gjenoppfunnet for å sikre mennesker nødvendig sosial trygghet og beskyttelse (Polanyi 1957). Samfunnsforskeren Gøsta Esping-Andersen (1999) hevder at «the welfare state flowered at the very same moment that 'Golden Age' capitalism began to wilt» (Esping-Andersen 1999, s. 145). Det skjedde altså en samtidig strukturell endring både i marked og innen omfordeling i moderne samfunn. Mange tiltak og ordninger som tidligere var ansett som et familieanliggende, ble velferdsstatens

⁵ Granovetter betegner det som «supporting network».

oppgaver, og borgerne ble gjensidig avhengig av hverandre gjennom staten. Enkelt sagt betyr det at individet betaler staten skatt, og staten omfordeler og bistår med tiltak som det er behov for. Denne gjensidigheten inkluderer at arbeid både er en rett og en plikt, og dette bygger en generalisert tillit.

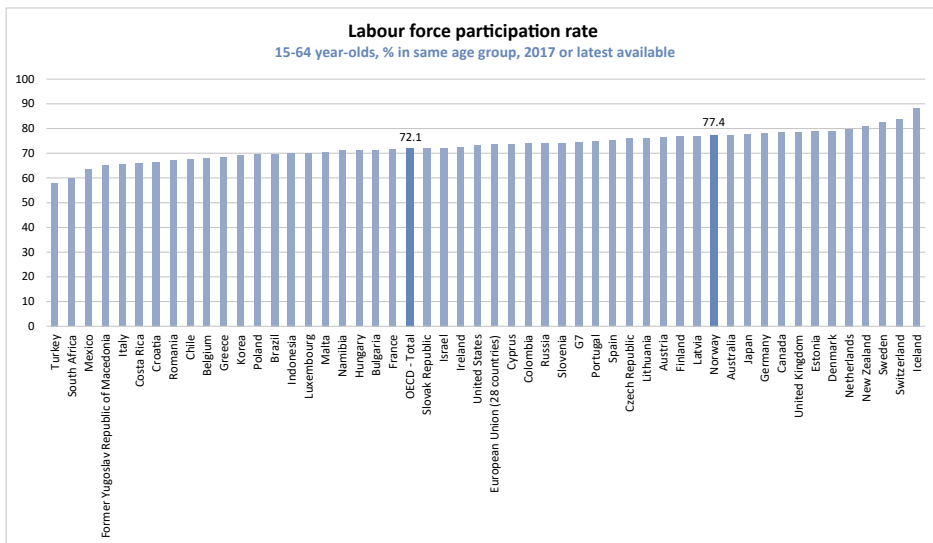
Den nordiske velferdsstaten har beveget seg langs et spor der familiens ansvar for enkeltindividet gradvis har blitt overtatt først av markedet, og så av staten. Når familien svikter, og arbeidsmarkedet ikke fungerer, trer staten inn som den støttende part. Staten vedlikeholder en dekommodifisert relasjon som er svak eller uklar sammenlignet med den familiære, og har samtidig hatt en arbeidstakervennlig politikk for å ivareta egalitære verdier. I en omfattende velferdsstat vil man gjennom ulike økonomiske støtteordninger være bortimot garantert livsoppholdelse uavhengig av markedskreftene.

Esping-Andersen (1999) fremhever at økonomisk vekst alltid er et viktig aspekt ved dette systemets bærekraft. Men det viser seg at velferdsstaten rammes av intrikate styringsproblemer som kan svekke økonomisk vekst (Mjøset 1991). Vekst og full sysselsetting anses som komplementerende i økonomien. Dette kan også medføre personlige motiver for arbeidsdeltakelse for å sikre vekst. Den såkalte arbeidslinja har vært en del av konsensusen rundt den norske velferdsstaten.

Nettverksforankret tillit og arbeidsmoral i Norge

Af tillid kommer tre øvrige «T-kendetegn» ved Norden: Tryghed, transparens og troværdighed. Og det bidrager ikke alene positivt til vores sociale interaktion – det betyder også, at markederne glider lettere. Når man samarbejder økonomisk, skal man kunne stole på hinanden og have tryghed for, at aftaler overholdes. Det kan ske gennem tillid eller gennem kontrakt – og af de to er tillid klart den mest effektive. At sette sin lid til tillid og navigere udenom kontrakt, nedbringer transaktionsomkostninger, smidiggør beslutningsgange, og man undgår en række juridiske petitesser. (Nordisk ministerråd 2005)

Vi anser tillit som en sentral betingelse for transaksjon og samarbeid. I Norge finner man en spesiell og viktig drivkraft knyttet til samarbeid, og undersøkelser viser at man verdsetter likhet og integritet høyt (Eriksen 1993). Slike kulturelle drivkrefter og verdier er forankret i formelle og uformelle relasjoner. Det ligger forventninger om å delta på dugnader og bidra til fellesskapet, det være seg på bygda eller i bygården. Den norske kulturen tilsier også at folk er mottakelige for trender som fremhever medbestemmelse og utjevning, og som vi hevder er med og former den norske kollektive bevisstheten. Interkommunalt plansamarbeid kan nevnes som et eksempel. Kommunene anerkjenner hverandre som likeverdige, samarbeidet viser tillit mellom aktørene og skaper fellesskapsfølelse. Tillit, og arbeid for å styrke tillit, har generelt blitt sett på som en «software» i samfunnsutviklingen.⁶

Figur 2: Arbeidsdeltakelse

Den politiske konsensusen rundt arbeidslinja kan sies å gjenspeiles i nordmenns holdninger til arbeid (Ramsøy 1987). Historisk sett kan vi si at den norske arbeidsmoralen kan knyttes til den protestantiske etikken og den såkalte pietismen (jf. Weber 1904/1958). I Norge fantes det flere pietistiske bevegelser særlig på 17- og 1800-tallet som spredte ideer om kollektiv samvittighet (bev-

⁶ Oxford Research AS, på oppdrag fra Distriktsenteret, 2016. Oxford har studert åtte regioner i Norden: Ålborg, Stavanger, Vekst i Grenland, Kotka Hamina, Setesdal, Skåne, Umeå, Vesterålen. Kilde: Distriktsenteret. Kompetanse for distriktsutvikling.

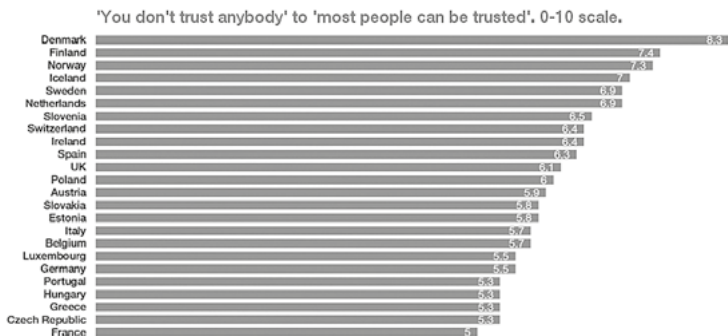
issthet), sterk arbeidsmoral og egalitære verdier. Haugianismen er en av disse bevegelsene – ledet av Hans Nielsen Hauge (1771–1824). Hauge var bonde, predikant og entreprenør og reiste rundt i landet og diskuterte religiøse og moralske spørsmål. Han tok initiativ til entreprenørielle⁷ aktiviteter blant alle slags folk, kvinner og menn, fattig og rik. Bønder og forretningsfolk ble oppfordret til å tenkte innovativt og økonomisk. Senere, på slutten av 1800-tallet, videreførte en av arbeiderbevegelsens ledere, Marcus Thrane (1817–1890), egalitære verdier. Han fremmet ideen om at fattigdom kunne avskaffes gjennom politiske reformer, medbestemmelse og sosial utjevning (Ringvej 2018). Her finner vi sentrale bidrag til idegrunnet for den norske velferdsstatens oppbygging som i hovedsak skjedde i etterkrigstiden. Lik tilgang til goder og tjenester for borgerne ble sentrale ordninger i denne sammenhengen.

Et annet kulturelt trekk som kan nevnes her, er ideer om fellesskap – som kan bety samvær, samfunn og solidaritet, og sansen for det ujalte og jordnære (Gullestad 1989). Disse verdiene henger også sammen ved at nordmenn ofte liker at personer med økonomisk suksess beholder sine fellesskapsverdier orientert mot nøysomhet og jovialitet (Hellevik 2002, Vormedal 2016). Mange vil hevde at økonomisk opportunistikk ikke er like populært som høy arbeidsmoral. Vi påstår at dette har bidratt til en godt fungerende økonomi og høy grad av tillit til hverandre i befolkningen.

Norske myndigheter har i etterkrigstiden hatt et stabilt mål knyttet til arbeidslinja, dette samsvarer med Esping-Andersens beskrivelse av den nordiske modellen (Esping-Andersen 1999). Her er også arbeidslivsorganisasjonene sentrale i politikktutforming og omfordeling. Arbeidsledighet oppleves i høy grad som et myndighetsansvar, og en finner politisk konsensus om at liten eller ingen ledighet er en grunnleggende politisk målsetning. Et sentralt trekk ved velferdsmodellen er at deltakelse i arbeidslivet knytter en til velferdssordningene og til en form for gjensidig forpliktelse til andre medborgere. Denne prestasjonstenkingen om at en må yte for å nyte – har tradisjonelt hatt sterk oppslutning i Norge (Martinussen 1988). Nyere studier viser at flertallet ikke tror noen får velferdsgoder de ikke har rett på eller gjort seg fortjent til. Når over 40 prosent tror at det finnes noen som mottar velferdsgoder som de strengt tatt ikke har rett på, er det likevel bare litt over 20 prosent som mener at dette påvirker økonomien (ESS 2012). Sammenlignet med resten av Europa har også innbyggerne i Norge høy tillit til politikere generelt (OECD 2016).

⁷ Se kapittel 2, 5 og 14 i denne boka om entreprenørskap.

Europe's most trusting nations

Source: OECD, How's Life 2015

Figur 3: Norge er sammen med andre nordiske land på toppen av tillitsbarometrene (Esteban og Roser 2017)

Den norske antropologen Marianne Gullestad (1992) introduserte begrepet «egalitær individualisme» i sin beskrivelse av norske kjerneverdier og likhetskultur. Andre norske samfunnsforskere påpeker noe lignende:

Dette er en sterkt normativt regulert form for individualisme der enhver har ansvar for sitt eget liv (i god protestantisk tradisjon) samtidig som det forutsettes at man realiserer sine mål omtrent på samme måte som alle andre. Individene er autonome, men like (Hylland Eriksen og Neuman 2011 s. 446).

Vi hevder at den norske egalitære individualismen også er knyttet til ære, samvittighet og selvstendighet. Deltakelse i arbeidslivet bidrar til å styrke denne verdien gjennom at det gir tilhørighet, mening, identitet, økonomisk selvstendighet og uavhengighet. Gjennom tilhørighet oppnår man i tillegg en type sosialt nettverk og kontakter, som også er et viktig grunnlag for systemets bærekraft. Velferdsstaten er bygget på dette tosidige aspektet ved arbeid – arbeid som en rett og en plikt (Ramsøy 1987). Retten til arbeid og deltakelse på arbeidsmarkedet er også relatert til arbeid som et privilegium. Arbeid gir en mulighet for individuell utvikling ved å utnytte sine evner og realisere interesser, og dermed få selvtillit og selvrespekt. Den individuelle plikten inkluderer ens moralske ansvar for å delta i det økonomiske livet – en

plikt en har både overfor seg selv og samfunnet. Plikten til å finne seg arbeid oppleves for de fleste som knyttet til både et indre og et ytre press. Alle disse aspektene har innvirkning på norsk oppfatning av arbeidsmoral. I Norden finner man generelt høy arbeidsetikk (Nordisk Ministerråd 2005).⁸

Arbeid er et sentralt bindeledd mellom individet og samfunnet – enkeltmennesket blir integrert i samfunnet og til andre gjennom deltakelse i arbeidslivet. Slike bånd strukturerer relasjoner mellom individer og institusjoner. I det norske samfunnet finner vi dette båndet også innen frivillig arbeid – for eksempel dugnadsarbeidet. I dette utvidede fellesskapet skal alle bidra, og direktører deltar på linje med arbeidsfolk og trygdede. Det mellommenneskelige aspektet ved å bli bundet til andre gjennom arbeid eller i et dugnadsprosjekt vokser ut av flere aspekter. Fellesskap og møtested er et slik aspekt, men det er også følelsen av å bety noe og gjøre sin plikt. Ingen er hevet over dette, og mange opplever også at en kan være sykemeldt fra ordinært arbeid, men ikke fra forventninger om å bake kake til fotballkampen. Dette bringer oss til begrepet sosial kapital (Putnam 1993, Putnam et al. 1994). Uformelle normer for gjensidighet, med den tilliten som ligger til grunn for dette, er en form for sosial kapital (Putnam et al. 1994). Slike normer er mellommenneskelige, sentralt i det sivile samfunnet og følger en logikk som er forskjellig fra statens eller markedets. Frivillige organisasjoner og aktiviteter spiller en svært viktig rolle i sosial utvikling. De er også avgjørende for det levende og årvåkne sivile samfunnet. Et nødvendig element i strategien for å oppnå bærekraft er imidlertid også rimelig offentlig kontroll gjennom institusjoner, som formelle lover. Suksessen vi her snakker om, avhenger imidlertid veldig mye av uformelle sosiale relasjoner og kulturelle verdier.

Det sivile samfunnet inkluderer også ulike interessegrupper og organisasjoner – også fagforeninger. I tillegg til å arbeide for gode arbeidsforhold, lønn og jobbe mot utnytting av arbeidstakere utgjør fagforeningene en sentral rolle i å utjevne maktulikheter mellom det offentlige og sivilsamfunnet. Organisasjoner i Norge med alle deres medlemmer skaper motmakt og forventninger om å bli hørt og bidra til utviklingen av samfunnet (Vike 2015). Normen for det sivile samfunnet, som beskrevet ovenfor, forklarer hvorfor det er en sterk egalitær individualisme i velferdsstatens verdigrunnlag. Norske sosiale normer inkluderer meritokratiske ideer, som har blitt vektlagt av alle sosiale grupper, herunder fagforeninger. Selv om det er forskjeller i interesser, eksisterer en enighet blant de fleste partiene om de sentrale sosialdemokratiske verdiene i Norge.

⁸ Hanna Arendt (1958) betegnet Norge som et arbeidssamfunn allerede på midten av 1900-tallet.

En kortfattet sammenfatning av fellesskapet som preger et norske samfunnet, er på sin plass her. Individuelle, hverdagslige samhandlinger og samspill utgjør altså grunnlaget for de kollektive egenskapene i økonomisk og sosialt liv. Folks samhandling i deres sosiale omgivelser har å gjøre med folks erfaringer, oppfatning av hvor de tilhører, og hvordan de organiserer hverdagen sin. Sosial samhandling påvirker igjen aktørenes verdier, mål og verdenssyn. Dette kan sies å representere den kollektive bevisstheten man finner i samfunnet.

Drøfting

Det er selvsagt også en god del utfordringer i et velferdssamfunn som det norske, til tross for at landet stadig havner øverst på kåringer over de beste landene å leve i. Mistillit og dysfunksjoner finnes i Norge, og ikke alt fungerer optimalt. Nordmenn gir for eksempel av og til uttrykk for misnøye over myndighetsreguleringer. Noen ser dette som tegn på en nedgang i sosialdemokratiske verdier. Mjøset (1996) påpeker at kritikken mot velferdsstaten imidlertid både kommer fra konservative og fra venstrefløyen i politikken. Mens de konservative uttrykker bekymring for at staten blir for omfattende, kritiseres velferdsstaten fra venstresiden for innebygde svakheter overfor noen grupperinger. De førstnevnte sammenligner den norske holdningen til staten med små barn som sover godt fordi de vet at foreldrene står og passer på utenfor soveromsdøra (Bawer 2001). De konservatives skepsis er imidlertid ikke merkbart stor, og i all hovedsak bunner dette i den ideologiske og politiske plattformen hos dem som ikke ønsker en sterk stat. Kritikken imøtegår i tillegg ofte av samfunnsforskere og politiske beslutningstakere. I de senere årene kan man særlig se at nordiske sosialdemokratier, med deres prestasjoner i økonomisk og sosial utvikling, har skapt positiv nysgjerrighet og oppmerksomhet globalt. I den internasjonale debatten er det mange stemmer fra eksperter som sympatiserer med sosialdemokratiet. Spredning av velferdsstatens verdier anbefales til og med for å rette opp skadene som følge av globaliseringen av den liberale økonomiske politikken, for eksempel av statsviteren David Held (2004).

Den internasjonale debatten rundt den sosialdemokratiske modellen er for stor til å tas opp her, men i korte trekk dreier den seg ofte om tillit og problemet med gratispassasjerer (Rothstein 2005). Ideen om omsorgsstaten

omtales ofte i positive ordelag, men har også en kritisk side. Om vi ser dette i forbindelse med funksjonstømming av familien («defamiliarisation») og dekommodifisering hos Esping-Andersen (1999), får vi inntrykk av en stat som opptrer som en familieaktør – som overtar oppgavene som familien før hadde. Men forskjellen er imidlertid at forventningene til staten som omsorgsaktør ikke kan være den samme som det vi ser i familien. Forskjellene mellom upersonlige, profesjonelle relasjoner og familierelasjoner er store, og man har heller ikke den samme kontrollen med misbruk av ordninger.

Erfaringer med over 50 år med velferdsstaten tyder altså på en sterk folkelig oppslutning om velferdsinstitusjonene (Brochmann og Grødem 2017). Systemet opprettholdes selv i møte med stadig press for å spare og bygge ned. Likevel er det et paradoks, slik Esping-Andersen (1999) har fremhevet, jo mindre bærekraftig velferdsstaten fremstår, jo større er kravene til sosial beskyttelse. Funksjonstømming av familien og et skiftende marked setter stadig press på staten. Spørsmålet er om dette svekker også den individuelle motivasjonen til arbeid og deltakelse i arbeidslivet. Vi har argumentert for at normen for gjensidighet, forpliktelser og rettigheter i sosiale relasjoner og den sterke solidariteten sammen med kulturelt betinget arbeidsmoral danner positive holdninger til arbeid. Generelt er også norske arbeidstakere hardtarbeidende. Det er liten grad av mislighold og gratispassasjerproblemer. I tillegg viser undersøkelser stadig at den norske borgeren i tale og handling uttrykker lojalitet og tillit til staten. Ut fra dette ser vi at Granovetter (1988) argumenter også samsvarer med måten tillit er innebygd i sosiale relasjoner i det norske samfunnet på. Dette finner vi også i forholdet mellom rettigheter og plikter, mellom individ og samfunn.

Det norske sosiale systemet avhenger altså av tillit. Man kan be naboen om hjelp til å vanne blomster når man er bortreist, man kan stole på at man blir varslet om det har skjedd et snøras langs veien, og man forventer å få hjelp om man blir syk uavhengig av inntekt og status. Mye av dette er basert på gjensidighet. Men dette har selvsagt sine kostnader – både økonomisk og sosialt. Høye skatter og forventet innsats på fotballagets arrangement er noen av disse kostnadene. Folks oppslutning om ordningene tyder imidlertid på at fordelene oppveier kostnadene. Et norsk uttrykk er «å betale sin skatt med glede», også moderert til «jeg betaler min skatt med forståelse». Dette vitner om at kunnskapen og tilliten til systemet er høy. Den generelle tilliten fører til og opprettholder universelle velferdsstatsinstitusjoner i Norge. Forutsetningen om at det er direkte koblinger mellom tillitsnivået og bærekraftige

velferdsprogrammer, har sitt empiriske bevis i Norge. Nyere undersøkelser⁹ viser at hele 73 prosent av nordmenn mener at folk er til å stole på. I de nordiske land finner vi også den gjennomsnittlig høyeste tilliten til offentlige institusjoner i verden (Esteban og Roser 2017). Forskning viser også at tillit har direkte innflytelse på økonomisk utvikling (Guiso et al. 2009, Algan og Cahuc 2013). I tillegg er det en sammenheng mellom nivået av tillit og sosial likestilling, også her er den norske skåren den høyeste i verden.¹⁰ Undersøkelser viser videre direkte sammenheng mellom tillit og sosiale utfall som tillit og utdanning, konfliktfrie kollektive beslutninger og samfunnsengasjement.

Som i andre samfunn har man i Norge også mange konfliktlinjer innad i samfunnet, klassisk er mellom arbeidstaker og arbeidsgiver, mellom by og land, i tillegg til andre verdi- og interessekonflikter. Statlig regulering, planlegging og kontroll av markedet inkluderer prinsipper om rettferdig fordeling. Arbeiderlønn bestemmes ikke av markedet, men ut fra den makten staten og fagforeningen har (Mjøset 1991, 1996). Forhandlingsøkonomien (Hernes 1978) og høringsinstituttene er eksempel på måter å løse konflikter på uten at urimelig bruk av makt og tvang må brukes. Et spesielt trekk ved de nordiske og norske måtene å løse konflikter på er at dette er institusjonalisert også utenfor statens inngripen. De fleste store økonomiske, kulturelle, yrkesmessige og sosiale grupper organisert i landsdekkende frivillige foreninger, har fått offisiell status til å forhandle enten med regjeringen eller med deres motparter om fordelingen av belønninger, privilegier og forpliktelser. Suksessen til dette avhenger av graden av ansvar som de ulike interessegruppene viser til, og dette krever i sin tur at hver organisasjon argumenterer med kollektive mål og ikke «for sin syke mor». Også det norske samfunnets interessemotsetninger kan være konfliktfulle, og noen ganger ender det i eskalerte konflikter slik som streik. De iboende konfliktene er imidlertid institusjonaliserte, det er derfor rituelle, årlige forhandlinger. Til og med slike møter kan sies å være med på å styrke den allerede etablerte, generaliserte tilliten til det sivile samfunnet.

Beskrivelsen ovenfor passer godt på Polanyis (1957) skildring av måten etterkrigstidens vesteuropeiske velferdsstater var planlagt og organisert, med grunnlag i det liberale demokratiet, preget av klassekompromiss (Mjøset 2010). Dette var altså et system basert på samarbeid, forhandlinger og

⁹ Interpersonal Trust Attitude 2014.

¹⁰ World Development Report 2013.

kompromisser. Polanyi (1957) forteller om framveksten og sammenbruddet av den økonomiske og politiske liberalismen i Vesten og hevder at det økonomiske og politiske sammenbruddet i 1930-årene viser at troen på det selvregulerende markedet var en utopisk konstruksjon som var dømt til å mislykkes.

Polanyis framstillinger er en verden i en dramatisk periode like etter 2. verdenskrig, men hans analyse er fremdeles svært aktuell. Globale kriser, finanskrisen på slutten av 1980-tallet og nok en i 2007 bekrefter Polanyis teori om økonomien som en instituert prosess og nødvendigheten av statlig regulering av økonomien. Kriser som ble utløst i Asia 1988–89 og i USA i 2007, spredte seg raskt til andre verdensdeler, inkludert Norge, og ga utslag i en realøkonomisk krise. Staten måtte flere ganger gripe inn for å berge økonomien (Nordhaug og Bank 2009, Skarstein 2009, Gram 2015).

En institusjonalisering av økonomien som involverer statlige inngrep og regulering, kan ikke alene forklare den vellykkede statlige intervensjonen og velferdspolitikken. En autonom stat og et velfungerende byråkrati er også en forutsetning. Det er viktig for at velferdspolitikken kan håndheves utenfor stor innflytelse fra særinteressegrupper, og at en rettferdig fordelingspolitikk kan sikres. Staten må ha en betydelig grad av autonomi i forholdet til den politiske makteliten og de økonomiske interessegruppene. I Norge er det en klar arbeidsdeling mellom politiske partier (foretar langsiktige strategiske beslutninger) og byråkrater (utøver strategier med konkrete retningslinjer uten å forstyrre private virksomheter). Den institusjonelle autonomien er godt forankret i nettverksstrukturen i det sivile samfunnet. Peter Evans (2012) begrepsfester den som «embedded autonomy», en noe motsetningsfull kombinasjon av frihet og forankring, som betyr at den er forankret i det sivile samfunnet i nettverksrelasjoner (s.12). Prosessen viser hvordan det norske samfunnet organiseres når mye er allerede ordnet, karakterisert som en gjensidig plikt–rettighet-relasjon mellom borgere. I et videre omfang impliserer individuelle rettigheter statens plikter og omvendt. Her kan vi også føye til at slike prosesser beskrevet ovenfor, nok er lettere i små oversiktlige samfunn, som for eksempel Norge.

Avsluttende bemerkninger

Oppbyggingen av det norske velferdssystemet kan i stor grad tilskrives en spesiell sosial organisering av økonomiske aktiviteter, som inkluderer sosial og økonomisk politikk. Forbedringene i folks levekår skyldtes statlige reguleringer, store politiske reformer og nøye overveiet opprettelse av nye system, ikke bare en effekt av ny rikdom. Den norske velferdsstaten er ikke bygd på olje, men på vilje. Videre var den politiske legitimeringen av reformene at man fikk sosial utjevning, bedre levekår og bedre muligheter for svakerestilte grupper. Å utstyre folk med ressurser som tillot større selvstendighet og valgfrihet, sto i motsetning til begrensninger som det aller nødvendigste også setter.

Markedet og markedsmekanismer blir ofte analysert ut fra en egen rasjonalitet som ikke gjelder resten av samfunnet (Granovetter 1985, Oström 2000). Denne rasjonaliteten knyttes til ren egennytte. Vi hevder at økonomiske aktiviteter representerer en nødvendig del av sosialt liv, og er nært knyttet til normer, regler og moralske forpliktelser som sammen former noen kulturelle verdier. Noe av det viktigste vi kan lære for fremtiden av drøftingen overfor, er at en nasjons velferd, så vel som dens evne til å klare seg økonomisk, er betinget av en enkelt kulturell karakteristikk: nivået av tillit som ligger i de sosiale forholdene og i det sivile samfunnet. Tillit er en institusjonaliserende prosess, og den er sosialt konstruert. Det sosiale mønsteret av interaksjon endres hele tiden slik som samfunnet endrer seg. Slik ser vi at tillitsformer historisk har endret seg fra å være knyttet til nære relasjoner og familie til mer markedsrelatert tillit og institusjonelt basert tillit. I Norge må individer, kanskje også fordi vi er så få, knytte avhengighetsbånd til hverandre for å løse problemer.

Utgangspunktet for dette kapitlet har vært at en liten, åpen økonomi som den norske er skjør og utsatt for krefter som kan svekke dens bærekraftsevne. Hovedbudskapet er at tillit er fundamentet som holder velferdsstatens bærekraft ved like. Argumentasjonen har vært å vise at tillit utvikler seg i det gjensidig formelle samspillet mellom offentlige institusjoner, markedet og enkeltpersoner. Gjennom økonomisk sosiologi har vi vist hvordan sosiale institusjoner kan hvile på og styrke tilliten i samfunnet. Man kan hevde at tillit derfor er en like viktig kapital for den norske velferdsstaten som oljen er. Et velferdssystem er kun bærekraftig så lenge den økonomiske vekstpolitikken sikrer rettferdighet og beskyttelse av de svakeste (Esping-Andersen 1999). En forutsetning for varig sikring av slik likeverd er solidaritet, som igjen avhenger av graden av generell tillit.

Litteratur

- Algan, Y. og Cahuc, P. (2013). Trust, Institutions and Economic Development, *Handbook of Economic Growth*, Volume 1A-2013.
- Archetti, E. (1984). Om maktens ideologi – en krysskulturell analyse. I Klausen, A.M (red.) *Den norske væremåten*. Oslo: Cappelen.
- Arendt, H. (1958). *Vita activa: det virksomme liv*, Oslo: Pax.
- Bawer, B. (2001). New challenges to the Nordic welfare model. *CATO Policy Report*, 23(3), 1.
- Berger, P. og Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Soho: Open Road Media.
- Bergh, A., & Bjørnskov, C. (2011). Historical trust levels predict the current size of the welfare state. *Kyklos*, 64(1), 1–19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.2010.00492.x>
- Brochmann, G., og Grødem, A. S. (2017). Den norske modellens møte med innvandring – et regime i endring. Stamsø, M. A. (Ed.). (2017). *Velferdsstaten i endring: norsk helse- og sosialpolitikk ved starten av et nytt århundre*. (3.utg.) Gyldendal akademisk.
- Brox, O. (1980). Kokfesk. *Kompendium i vitenskapsteori for humaniora og samfunnsforskning*. Tromsø: Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Brundtland, G. H. (1987). Vår felles framtid. *World Commission on Environment and Development*. Oslo: Tiden.
- Durkheim, E. (1893/1984) *The Division of Labour in Society*, (red. av L. Closer). London: McMillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-17729-5>
- Eide, S. B., og Skorstad, B. (2013). *Etikk: Til refleksjon og handling i sosialt arbeid*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Eriksen, T.H. (1993). *Typisk Norsk*. Oslo: Huitfelt.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198742002.001.0001>
- Esping-Andersen, G. (2013). *The three worlds of welfare capitalism*. New York: John Wiley and Sons.
- ESS (2008). *Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008)*. Data file edition 4.4. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ESS (2012). *Round 6: European Social Survey Round 6 Data (2012)*. Data file edition 2.3. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- Evans, P. B. (2012). *Embedded autonomy: States and industrial transformation*. Princeton University Press.
- Fukuyama, F.(1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Penguin Books.
- Goffman, E. 1963: *Behavior in Public Places: Notes on the Social Organization of Gatherings* New York: The Free Press.
- Gram, T. (2015). Den aktive staten: Løsning på finanskriser. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 32(01), 56–65. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3053-2015-01-06>
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American journal of sociology*, 91(3), 481–510. <https://doi.org/10.1086/228311>

- Granovetter, M. (1988). The Sociological and Economic Approaches to Labour Market Analysis: A Social Structural View. I Farkas, G og England, P.(eds.) *Industries, Firms, and Sociological and Economic Approaches..* New York, Penguin., pp.187–216. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-3536-6_9
- Grimen, H., og Skirbekk, H. (2012). *Tillit i Norge*. Oslo: Res Publica.
- Guiso, L., Sapienza, P., & Zingales, L. (2009). Cultural biases in economic exchange?. *The Quarterly Journal of Economics*, 124(3), 1095–1131. <https://doi.org/10.1162/qjec.2009.124.3.1095>
- Gulbrandsen, T. (2000). Om tillit. *Sosiologi i dag*, 30(3), 67–95.
- Gullestad, M. (1989). *Kultur og hverdagsliv*, Oslo Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. (1992). *The art of social relations: essays on culture, social action and everyday life in modern Norway*. A Scandinavian University Press Publication.
- Hellevik, O. (2002). Forskning på verdier: Eksempler fra kvantitativ samfunnsforskning», i K.I. Johannessen og U. Schmidt (red.). *Verdier – flerfaglige perspektiver*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag. s. 11–31.
- Held, D. (2004). Globalization: the dangers and the answers. *Open Democracy*, <https://www.opendemocracy.net>.
- Hernes, G. (1978) *Forhandlingsøkonomi og blandingsadministrasjon*, Bergen, Universitetsforlaget.
- Eriksen, T. H., og Neumann, I. B. (2011). Fra slektsgård til oljeplattform: Norsk identitet og Europa. *Internasjonal politikk*, 69(03), 413–436. London: Routledge. <https://doi.org/10.18261/ISSN1891-1757-2011-03-04>
- Lipton, M. (1985). The Prisoners Dilemma and Coase's Theorem: A case of Democracy in Less Developed Countries, in Mathews (ed.) *Economy and Democracy*, London: Macmillan. 49–109. https://doi.org/10.1007/978-1-349-17970-1_3
- Malinowski, B. (1920). 51. Kula; the circulating exchange of valuables in the archipelagoes of Eastern New Guinea. *Man*, 1920, 97–105. Published by: *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. <https://doi.org/10.2307/2840430>
- Mauss, M. (2002). *The Gift: Forms and functions of exchange in archaic societies*. London: Cohen og West (Trans. I. Gunnison). Original 1970. <https://doi.org/10.4324/9780203407448>
- Martinussen, W. (1988). *Solidaritetens grenser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Misztal, B. A. (1996). *Trust in Modern Societies*, Polity Press.
- Misztal, B. A. (2001). Normality and trust in Goffman's theory of interaction order. *Sociological Theory*, 19(3), 312–324. <https://doi.org/10.1111/0735-2751.00143>
- Mjøset, L. (1991). *Kontroverser i Norsk Sosiologi*, Universitetsforlaget.
- Mjøset, L.(1996). Nordic Economic Policies in the 1980s and 1990s. Paper presented to the Tenth *International Conference of Europeanists*, Chicago. https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/15263/ec_pol_lm_96_rev.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Mjøset, L. (2010) Naturressursøkonomi og demokratisk korporatisme I Frønes I. og Kjøl-srød L. (2010) *Det norske samfunn* Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Nordisk Ministerråd (2005). Norden som global vinderregion. *På sporet af den nordiske konkurrencemodell*. Huset Mandag Morgen i samarbejde med Nordisk Ministerråd, 2005.
- Nordhaug, K. og Bank, H (eds.) (2009). *Fritt fall: Finanskrisen og utover*, Oslo: Res Publica, OECD (2016). *Economic Surveys: Norway 2016*. DOI: http://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-nor-2016-en.

- OECD (2017). How's life?: measuring well-being. Paris: *Organisation for Economic Co-operation and Development*. http://dx.doi.org/10.1787/how_life-2017-en (Hentet 05.09.2018).
- OECD (2018). Employment Rate by Age Group <https://data.oecd.org/emp/employment-rate-by-age-group.htm#indicator-chart> hentet 06.06.2018.
- Offe, C. (1984). *Contradictions of Welfare State*. Boston: MIT Press.
- Ostrom, E. (2000). Collective action and the evolution of social norms. *Journal of economic perspectives*, 14(3), 137–158. <https://doi.org/10.1257/jep.14.3.137>
- Esteban, O.O. and M. Roser (2017). Trust. *WorldInData* at OurWorldInData.org. Retrieved from: '<https://ourworldindata.org/trust>' (September 2018).
- Platteau J.P.(1999). The free market is not readily transferable: Reflections on the links between market, social relations, and moral norms, in Martinussen (ed) *New Institutional Economics and Development Theory*, Occasional Papers no. 6, International Development Studies, Roskilde University.
- Platteau, J. P. (1994). Behind the market stage where real societies exist-part II: The role of moral norms. *The Journal of Development Studies*, 30(4), 753–817. <https://doi.org/10.1080/00220389408422338>
- Polanyi, K. (1957). *The Great Transformation*, New York: Renelolt.
- Polanyi, K. (1971). *Primitive, Archaic, and Modern Economies*, Boston: Beacon Press.
- Putnam, R. D. (1993). What makes democracy work? *National Civic Review*, 82(2), 101–107. <https://doi.org/10.1002/ncr.4100820204>
- Putnam, R. D., Leonardi, R., og Nanetti, R. Y. (1994). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Prinveton: Princeton university press. <https://doi.org/10.1515/9781400820740>
- Rahman, M. (2011). Where do the Bengal elite Spend and Why? Network Influences on Consumption and Investment. In M. Nawojczyk (Ed) *Economy in Changing Society: Consumptions, Markets, Organizations and Social Policies*, Newcastle: Cambridge Scholar Publishing.
- Ramsøy, N. Rogoff: (1987). From necessity to Choice: Social Change in Norway 1930–1980, in Erikson R., Hansen E.J., Ringen S., and Uusitalo (eds.) *The Scandinavian Model: Welfare States and Welfare Research, Comparative Public Policy Analysis Series*, M.E. Sharp, INC. New York. Pp. 75–108.
- Ringvej, M. (2018). Marcus Thrane. (2017, 28. desember). I *Store norske leksikon*. Hentet 6. april 2018 fra https://snl.no/Marcus_Thrane.
- Rothstein, B. (2005). *Social traps and the problem of trust*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490323>
- Sabel, C. (1992) Studied Trust: building new forms of cooperation in a volatile economy, in F. Pyke and W. Sengenberger (eds), *Industrial Districts and Economic Regulation*, Geneva: International Institute of Labour Studies, 215–50. <https://doi.org/10.1177/001872679304600907>
- Seip, A. L. (1983). Eilert Sundt. *Fire Studier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Senghaas, D. (1985). *The European experience: a historical critique of development theory*. Leamington Spa: Berg Pub Ltd.
- Skarstein, R. (2009). Kanibalsk kapitalisme, I Nordhaug og Bank (eds) *Fritt Fall*, Res Publica, Oslo.

- Zetlin, J. (1989). Introduction. *Economy and Society*, 18, 41–61. <https://doi.org/10.1080/03085148900000018>
- Zucker, L. G. (1986). Production of trust: Institutional sources of economic structure, 1840–1920. *Research in Organizational Behavior* 8: 53–111.
- Vike, H. (2015). Likhhetens natur. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 26(1), 7–21. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2898-2015-01-02>
- Vormedal, T. M. (2016). » Vi er jo ikke rike» *En studie av velbemidlede selvrepresentasjon i det egalitære Norge*. duo.uio.no Masteroppgave fra Universitet i Oslo.
- Weber, M. (1904/1958) *The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism*. Oversettelse av T. Parsons, New York: Charles Scribners Sons.
- Williamson, O.E. (1975). *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*. New York: The Free Press.
- Øverbye, E. (2011). Internasjonale perspektiver på sosialpolitikk *Stamsøe (red.) Velferdsstaten i endring*. Oslo: Gyldendal Akademisk.